

I. Opreșan, *Troițe românești. O tipologie*, București, Editura Vestala, 2003, XLVIII + 192 p. + nenumărate ilustrații

Lucrarea asupra căreia ne vom concentra atenția în cele ce urmează pătrunde în universul etnografiei românești, descoperind și inventariind o serie de elemente adesea tratate cu superficialitate, dacă nu cu indiferență, de noi, cei care adesea le întâlnim în cale: *troițele*. Autorul a alcătuit un veritabil album conținând nenumărate astfel de elemente – de fapt monumente la scară redusă – din toate zonele țării, așezate cu grijă în categorii și definite în principal după arhitectura lor. Este, de altfel, pentru prima oară când se realizează o tipologie a troițelor, iar pentru a ajunge la această reușită autorul a străbătut, ca un veritabil cercetător de teren, toată țara!...

În prima parte a lucrării facem cunoștință cu fenomenul respectiv prin intermediul unei viziuni complete, îndreptate spre coordonate clare, începând de la originea paleoetnologică, zonele de răspândire a troițelor, amplasarea lor în spațiu, specificul construirii, relația cu insușia bisericească și cu simbolistica.

Aflăm astfel că troițele, așa cum arată ele astăzi, au în spate o istorie veche de secole, iar dacă avem în vedere și ipostazele lor precreștine cu funcții aproape identice, putem vorbi despre o întindere în timp mai mare de două milenii.

Pe teritoriul țării noastre nu mai există, desigur, monumente atât de vechi, dar s-au descoperit troițe datând – după estimările specialiștilor – de la sfârșitul secolului al XVII-lea, pentru troițele din lemn; pentru cele din piatră, datarea e împinsă și mai

departe, până în secolele XIV–XV. Perisabilitatea lemnului, ca material de bază în activitatea de făurire a troițelor, a generat față de acestea un comportament special, decurgând, firește, din respectarea statutului lor de obiecte sacre. Astfel, când o troiță ajungea să se deterioreze, ea era (ne spune autorul) „eutanasiată ritualic”, prin îngropare, aruncarea pe ape, sau ardere. De altfel, autorul însuși mărturisește a-și fi conceput lucrarea ca „un strigăt disperat de ajutorare a unor monumente fundamentale pentru definirea noastră spirituală” (p. VI).

Troițele creștine – purtând însemnele credinței în Hristos – au fost precedate de o manifestare religioasă precreștină, care a fost asimilată printr-un sincretism cu consecințe vizibile și astăzi în aceste monumente. Mai exact, în credința daco-romană se manifestau „totemismul arboricol”, „cultul arborilor” și „dend[r]olatria” (p. IX), prin care se atribuia acestor forme vegetale o semnificație sacră. Copacul realiza legătura omului cu divinitatea și era așezat în centrul universului, care coincidea cu centrul fiecărei așezări umane. Aici, sub coroana câte unui arbore, se întrunea consiliul bătrânilor, aici erau luate cele mai importante decizii pentru comunitate. Copacul era mediator între cele două lumi. (În termenii lui Mircea Eliade, el ilustrează, de fapt, celebrul motiv *axis mundi*, atât de frecvent în culturile arhaice și care și-a păstrat substratul arhaic încă viu.) Mai târziu, copacul a fost înlocuit cu reprezentări ale sale stilizate, arta populară

fiind bogată în creații reprezentând „coloana cerului”. Amintim cu acest prilej (o face și autorul) că Romulus Vulcănescu a scris chiar o carte cu acest titlu (*Coloana cerului*, Editura Academiei RPR, 1972), în care acest motiv este urmărit în devenirea lui, de la stâlpii funerari la capodopera lui Constantin Brâncuși, *Coloana fără sfârșit*. Astfel de monumente au rezistat până în secolul nostru prin perpetuarea lor într-o formă creștinată, dar păstrând elementele esențiale preceștine. Se poate vorbi despre o dezvoltare paralelă a acestor monumente, ce se înfățișează azi într-o diversitate nebănuită : dacă există încă așezări în care alături de crucea de mormânt putem vedea și o coloană a cerului (remarcabile sunt acelea de la mormintele tinerilor necăsătoriți, care au sculptată deasupra o pasăre simbolizând sufletul celui decedat), coloană marcată eventual de un semn al genului (masculin-feminin), în același timp există troițe care nu mai au decât un minimum de elemente în comun cu vechiul set de simboluri, ele fiind mai degrabă niște mici capele acoperite de picturi murale, iconostasuri sau cruci pictate, înfățișând răstignirea Mântuitorului Hristos.

Deși troițele nu sunt specifice spațiului nostru geografic, nefiind deci unice în lume, zona rurală românească le-a cultivat într-un mod variat și spectaculos. Pictura, în esența ei de origine bizantină, cunoaște modulații tradiționale, locale, de pildă prin înfățișarea unor personaje biblice ce desfășoară activități general-umane, dar într-o atmosferă tipic românească, uneori personajele purtând chiar veșminte tradiționale românești : în imaginea de pe troița din Afumați (județul Olt), Eva toarce cu furca, iar Adam ară pământul ; în același sens, unele troițe apar împodobite cu ștergare cusute cu motive populare (astfel, în satul Corbșori, jud. Argeș, troița-cruce este ornată cu brâul cu care țărâncile își prind catrința).

Scopurile acestor forme diversificate de manifestare a spiritului uman sunt convergente, atât prin universalitatea credințelor din oricare timpuri, cât și prin coexistența creștinismului oficial cu vechile superstiții și

credințe preceștine. Astfel, „coloanele cerului” (iar mai târziu și troițele) erau amplasate în centrul așezărilor sătești, dar și la intrarea/ieșirea din sate, de fiecare dată cu aceeași funcție : „sacralizarea spațiului” și protejarea locului împotriva forțelor malefice de orice fel (p. XVI).

Un alt punct important de amplasare a troițelor îl constituie răscrucea, intersecția de drumuri. În viziunea populară acestea erau locuri de „maximă tensiune a energiilor universale” (p. XVI) și „erau, de obicei, dominate de spiritele răului, ale întunericii, ale tărâmului subteran” (*ibidem*). Pentru potolirea acestor spirite și pentru restabilirea ordinii și armoniei spațiului s-au construit în asemenea locuri altare de sacrificiu, coloane ale cerului, sau simple cruci. În timp, răspântia a putut fi privită ea însăși drept o cruce. Troițe găsim și lângă fântâni, lângă biserici, sau pe locul altarului unei biserici în construcție. În credința populară, după moarte, înainte de a-și găsi liniștea, sufletul trebuie să treacă prin vămile văzduhului. De aceea, oamenii au amplasat troițe lângă fântâni, lângă poduri și în copaci (cruce de apă, cruci de punte și cruci de jurământ) : ei voiau să ușureze astfel trecerea sufletelor și să se asigure că spiritele celor săvârșiți nu se vor întoarce printre cei vii spre a le tulbura liniștea. În trecut, când sătenii nu aveau mijloacele financiare pentru construirea unei biserici, troița era un substitut al acesteia, iar slujbele religioase erau oficiate aici, lângă troițe.

În lucrarea de față se fac referiri și la aspectele tehnice legate de construcția monumentelor, de materialele și stilurile arhitectonice alese. Sunt, apoi, prezentate momentele cele mai potrivite pentru înălțarea unui astfel de monument, în contextul relației dintre religia oficială și această formă (folclorică, populară) de manifestare a religiozității. Există în țara noastră un număr impresionant de coloane ale cerului încă păstrate, care însă, au fost în totalitate transfigurate în manieră creștină – prin încrustarea semnului crucii, sau prin decorarea lor cu picturi și sculpturi reprezentând personaje și motive biblice.

A doua parte a lucrării se înfățișează ca un album foarte bogat – poate prea bogat pentru spațiul alocat, la prima vedere dând impresia unui conglomerat greu de observat în detaliu tocmai datorită așezării în pagină a unui număr prea mare de imagini, altminteri acestea având o calitate și o claritate întru totul remarcabile. Însă, așa cum am observat la lectura părții întâi, albumul nu constituie doar o încântare pentru simțul estetic, ci reprezintă o bogată mărturie a epocilor ce s-au succedat, a oamenilor care au lăsat în urmă un univers de semnificații, de simboluri, credințe și superstiții coexistente, închise laolaltă în sufletele lor.

Conform promisiunii din titlul cărții, autorul realizează o tipologie a monumentelor studiate, operațiune în care criteriul prim este de ordin cronologic, materialul fiind luat în evidență de la cele mai vechi exemplare, din punct de vedere al tradiției, până la cele mai noi, adică de la cele pre-creștine la cele creștine. Primele fotografii înfățișează monumente sacre, precum coloane ale cerului și stâlpi de mormânt. Frumos sculptați sunt stâlpii de mormânt din lemn, care dăinuie încă în județul Alba, alături de crucea creștină. Asemănarea (anterior semnalată de noi) dintre acești stâlpi și bine-cunoscuta *Coloană fără sfârșit* a lui Constantin Brâncuși nu poate să rămână neobservată. Tot în județul Alba, stâlpului îi este atașat uneori un clopoțel pentru îndepărtarea duhurilor rele. Un remarcabil spectacol coloristic ne întâmpină la p. 16, sub forma unei coloane a cerului „deghizată în troiță cruciformă”. Astfel, sus, de o parte și de alta a crucii, se regăsesc și coarnele specific păgâne.

O importantă categorie este cea a troițelor cruciforme, de o mare varietate în ceea ce privește forma, materialele de construcție, stilul : există troițe cruciforme în „T”, troițe în formă de crucifix, troițe funerare arboricole, troițe-cruce în cerc („roata valahă”), cruci triple închise în cerc, troițe-cruce perechi. Alte două importante categorii sunt troițele-icoană și troițele-iconostas. Și în cazul acestor monumente, regăsim însă, motive

ornamentale precreștine : rozeta cu șase colțuri, bradul, arborele vieții. Deși mai puțin frecvente, unele troițe sunt interesante prin funcția lor specială : așa sunt troițele-poartă și troițele-șopron, dar mai cu seamă două categorii de cruci : e vorba de crucile de jurământ și crucile de transhumanță ; primele erau fixate cât mai sus (mai aproape de Dumnezeu) – pe garduri, pe clopotniță, sau în pomi –, întru iertarea unor persoane săvârșite care juraseră strâmb sau depuseseră mărturie falsă ; cât despre crucile de transhumanță, ele făceau parte din bagajele oierilor în lungile lor drumuri cu turmele, în căutare de pășuni mănoase.

Multiple sunt semnificațiile simbolurilor întâlnite în imaginile de pe troițe ; unele rămân neexplicate, dar altele sunt supuse unei decodificări esențiale – despre triumphi sau soare, spre exemplu, aflăm că erau simboluri ale vechii credințe : triumphiul cu vârful în sus era un simbol masculin (așa a și rămas, de altfel, în figurarea antropologică a sistemelor de rudenie !), soarele era simbol al divinității, la fel ca și ochiul încadrat într-un triunghi, această din urmă imagine fiind asimilată în creștinism drept „Ochiul lui Dumnezeu”.

Lucrare deopotrivă științifică și artistică, *Troițe românești* constituie o delectare pentru oricare iubitor de tradiții și este în același timp o importantă sursă de informații, mai ales prin evantaiul multicolor al imaginilor. La o primă privire, tema troițelor poate părea minoră, dar parcurgerea integrală a imaginilor și a substanțialului text introductiv de peste patruzeci de pagini (în înfățișare bilingvă, română și engleză) poate schimba radical această părere. Singurul neajuns de luat în seamă ar fi densitatea mare a ilustrațiilor ; e de presupus însă că la o rarefiere a acestora ar fi crescut mult numărul de pagini și, implicit, costurile cărții.

Reprezintă *Troițe românești* o lucrare aparte în bibliografia lui I. Opreșan ? Și da, și nu. Da, întrucât autorul își configurase până acum o imagine de cărturar temeinic, dar un cărturar de bibliotecă, specializat în istoria literaturii. În calitate de cercetător

la Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, el își pusese semnătura pe volume consistente despre viața și opera unor mari scriitori, precum B.P. Hasdeu, M. Sadoveanu și alții. După 1989, cercetătorul îndelung exersat în exegeze asupra valorilor fundamentale ale culturii române și ajuns în ipostaza de a deține un autentic simț al valorii în sine, s-a angajat și în riscanta (din perspectiva jocurilor pieții) activitate de manager editorial: el a înființat, astfel, editurile Saeculum I.O. și Vestala, în care, întotdeauna – atât în ansamblu, cât și în detalii –, valoarea pură a avut prioritate în fața profitului. În virtutea acestei strategii au fost reeditate primele volume din *Opere* de Eminescu (ediția Perpessicius), o serie de volume sub eticheta „Corpusul receptării

critice a operei lui Eminescu”, lucrări de istoria culturii și a civilizației la români și la alte popoare, sau multe dintre scrierile marilor clasici ai etnologiei și folcloricii românești (Simion Florea Marian, Tudor Pamfile, Elena Niculiță-Voronca etc.); nu lipsesc însă din catalogul celor două edituri gemene și lucrări originale, precum această admirabilă contribuție despre troițe a editorului însuși, contribuție ce va fi putut surprinde prin temă și metodă, dar nu și prin deschiderile omului de cultură care este I. Opreșan.

Să mai spunem, ca încheiere, doar atât: textul fiind bilingv, străinii pot nu numai descoperi, dar și înțelege mai bine, o mostră miraculoasă a creativității românești...

*Gheorghiță Geană,
Elena-Alina Mărăcine*